

УДК 94 (456.31)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕДУМОВИ УТВОРЕННЯ МІСТА-ДЕРЖАВИ ВАТИКАН

С. Марітчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна*

Статтю присвячено питанню створення міста-держави Ватикан унаслідок підписання Латеранського договору 1929 р., історичному аналізу передумов та наслідків Латеранських домовленостей.

Ключові слова: «Римське питання»; Латеранські домовленості; місто-держава Ватикан (Stato della Città del Vaticano).

Зважаючи на те, що Католицька Церква об'єднує близько 80 відсотків усіх християн Землі, історія міста-держави Ватикан, як духовного осередку католиків, особливості становлення та розвитку найменшої в світі держави, діяльності та функціонування її органів, а також симбіоз світської та духовної влади в руках глави держави – Папи Римського є надзвичайно актуальними питаннями, що цікавлять все більше людей – як віруючих, так і атеїстів.

11 лютого 2014 р. місту-державі Ватикан виповнилося 85 років. Найменша держава в світі утворилася як «нейтральна та недоторкана територія» унаслідок підписання 11 лютого 1929 р. в Латеранському палаці (м. Рим) кардиналом П'єтро Гаспаррі та головою італійського уряду Беніто Муссоліні Латеранського договору між Святим Престолом та Королівством Італії. Ратифікація зазначеного договору відбулася 07 червня 1929 р.

Свою назву Ватикан отримав від одного з пагорбів, на яких збудовано Рим, а саме Monte Vaticano, що знаходиться у північно-західній частині міста.

На сьогодні місто-держава Ватикан є самостійним суб'єктом міжнародного права, має власну територію та населення. Хоча задля справедливості зазначимо, що більшість осіб, які проживають на його території, фактично є обслуговувальним персоналом, найнятим для виконання конкретних функцій. Крім того, місто-держава Ватикан має свій прапор, бібліотеки, архів, музеї, залізницю, вокзал, в'язницю, жандармерію (швейцарську гвардію), трибунали (суди).

Складнощі щодо вивчення історії виникнення міста-держави Ватикан пов'язані з невеликою кількістю вітчизняних наукових досліджень цього питання, більшість доступних джерел мають інформативний характер. Ватикан доволі закрита соціальна структура, що певною мірою обмежує доступ до інформації про багато аспектів існування та діяльності цього міста-держави.

У другій половині ХХ ст. праці радянських вчених-істориків, присвячені місту-державі Ватикан, мали зазвичай атеїстичний характер, у своїй більшості торкалися зв'язку релігії та політики. До прикладу, наведемо дослідження докторів історичних наук М. Шейнмана та Й. Григулевича, які опублікували низку монографій з історії Ватикану.

Вагомий внесок у дослідження Ватикану зробила Т. Зонова, доктор політичних наук, професор, яка досліджувала Святий Престол в історико-хронологічному та проблемно-теоретичному аспектах.

Особливої уваги заслуговує дослідження історичного становлення та сучасної діяльності міста-держави Ватикан колишнього посла України при Святому Престолі, доктора філософських наук, професора соціології Г. Хоружого.

Для повного розуміння значення Латеранських домовленостей звернімо увагу на історичні передумови виникнення конфлікту, який зумовив політичне протистояння впродовж довгих років між Святим Престолом та Королівством Італії.

Історично Рим зіграв вирішальну роль для християнства, адже саме тут відбувся розквіт християнства повною мірою. Згідно з католицьким вченням першим єпископом Риму був святий Петро. Проте загалом про єпископів перших трьох століть відомо мало, за винятком їхніх імен, що збереглися в папських каталогах. Можна з впевненістю вести мову про те, що єпископи перших трьох століть були ізольовані від світського життя держави, адже тоді християнство вважалося небезпечним і було заборонено. Але це не стало на заваді у формуванні християнської громади як вагомий організації античного суспільства. Християнська громада спільно з кліром обирала єпископів з вірян, свою структуру та ієрархію всередині кліру церква будувала за взірцем Римської імперії. Так, міста – центри державної адміністрації, стали центрами церковного життя, резиденціями єпископів. Ранг єпископів залежав від фактичної ролі відповідного міста. Тож розвиток ранньохристиянської церкви ієрархічного характеру створив умови для зародження папства як центральної влади.

Термін «папа» грецькою означає «батько». У перші століття християнства так називали усіх єпископів. Є свідчення, що й у VI ст. деяких єпископів ще називали «папами», але, починаючи з VII ст., титул «папа» давався вже виключно римському єпископу: це відображало процес формування вчення католицької (західної) церкви про примат (верховенство) римського єпископа [12].

Папська область бере свій початок з VIII ст., коли Папа Римський Стефан III уклав договір з королем франків Пипіном Коротким про захист «Вічного міста» від візантійців та варварських племен лангобардів. У зв'язку з цим Понтифік коронував Пипіна і посадив його на трон. Таким чином той став королем і обранцем Бога. При цьому Стефан III зажадав відповідної винагороди. «Дар Пипіна» включав Парму, Реджіо, Мантую і герцогство Сполето. Крім цього, папі були передані також Рим та прикордонні області, які не були окуповані лангобардами [5, с. 20]. Фактично, так і було створено папську державу. Проте в період раннього феодалізму ця територія, яка не мала постійних та чітких меж, ще не можна вважати суверенною державою. Крім того, юридично Папська область все ще перебувала у складі Римської імперії, а також не мала важливої складової державності – збройних сил. Вже до XIX ст. Папська область фактично перетворилася на звичайну феодальну державу з феодальним характером управління, главою якої був Папа Римський, що зосереджував у своїх руках повноту світської і духовної влади.

У XIX ст. почалося політичне протистояння між Італією та Святим Престолом, метою якого стало позбавлення Папи Римського світської влади та об'єднання Італії (*il risorgimento*). Тоді папа звернувся за допомогою до інших держав. На допомогу папі в тодішніх обставинах прийшли війська нового президента Франції – Луї Наполеона Бонапарта. Французьким військам вдалося зайняти місто і боронити таким чином папську монархію. Проте це не зупинило революційного руху, який вбачав в Церковній державі перешкоду на шляху національної єдності.

Все це сприяло тому, що 8 грудня 1864 р. - в десяту річницю догмату про непорочне зачаття Діви Марії - Пій IX опублікував енцикліку «*Quanta cura*», в якій

проголосив тотальний антагонізм щодо буржуазного світу. В енциклопедії папа затаврував і урочисто засудив без жодного розбору ідеї буржуазного прогресу як еретичні. Джерелами псевдовчень він назвав матеріалізм, секуляризацію суспільства, атеїзм. Особливо шкідливими для нього були раціоналізм, галіканізм, лібералізм, комунізм і натуралізм. Папство знову огородилося від факту буржуазного перетворення світу і, використовуючи весь свій моральний вплив, спробувало примусити до цього і церкву [12].

Унаслідок згаданих подій, 27 березня 1861 р. Рим був оголошений столицею єдиного Королівства Італії, а вже 20 вересня 1870 р. війська Королівства взяли місто Рим. 2 жовтня був проведений всеіталійський референдум, на якому населення висловилося за приєднання Риму до Королівства Італії. Так, у 1870 р. Папська держава припинила своє існування. Папа був позбавлений світської влади і залишався лише главою церкви. Рим, раніше столиця Папської держави, став столицею Королівства Італії.

Унаслідок об'єднання італійських держав 1870 р. Папську область було приєднано до новоутвореного Королівства Італії. Після цього аж до 1929 р. папу було позбавлено світської влади, а правове становище Папської держави набуло характеру правової аномалії [2, с. 9].

13 травня 1871 р. прийнято «Закон про гарантії», який оголосив про позбавлення папи світської влади.

Закон визнав, що главою Вселенської Церкви є папа, закон гарантував недоторканність його особистості та забезпечував його повний суверенітет як глави церкви. Папа вільно і без обмежень міг встановлювати дипломатичні відносини з окремими державами, вільно вступати в контакт з єпископами Вселенської Церкви. За ним забезпечувалося право призначати італійських єпископів, причому від єпископів не було потрібно присяги державі на вірність. Для резиденції папи і курії були відведені папські палаци – Ватикан, Латеран, а також замок Гандольфо. Як компенсацію на утримання курії Пію IX було запропоновано 3225000 лір на рік; ця сума відповідала витратам курії на персонал [13].

Пій IX відкинув запропоновані йому умови договору з Королівством Італії і на знак протесту оголосив себе «Ватиканським в'язнем», запевнивши, що не залишить стін Ватикану, доки не будуть відновлені його священні права. Боротьба Папи за відновлення своїх прав та відродження Церковної держави відома в історичній науці як «римське питання» (La Questione romana) [9, с. 168-169].

Так, попри фактичну відсутність власної території та населення, папа не визнавав ліквідації Церковної держави і продовжував підтримувати дипломатичні відносини з урядами різних держав через представників, що мали акредитацію у відповідних країнах, а також укладав з окремими державами угоди, тобто діяв як окремий суб'єкт міжнародного права [4, с. 100]. Крім того, папі вдалося зберегти недоторканим зовнішньополітичне відомство колишньої папської держави - державний секретаріат.

До питання створення незалежної держави Ватикан повернувся з приходом до влади італійських фашистів на чолі з Беніто Муссоліні.

Папа Пій XI бачив у Беніто Муссоліні людину, здатну протидіяти комунізму, який, на його думку, був найбільшим ворогом Католицької Церкви. Фашистський уряд в союзі з церковною ієрархією вбачав забезпечення собі підтримки різних верств населення. Беніто Муссоліні дивився на католицьку релігію і на папство як на силу, яка допоможе підвищити його авторитет усередині держави та за її межами. Ще до того, як очолити уряд, він наполягав на угоді з папою. Водночас Ватикан не

забував і про свої інтереси. 13 лютого 1925 р. було створено урядову комісію для підготовки реформи італійського церковного законодавства. Серед питань, які належало обговорити, основними були: пом'якшення форм державного контролю за призначенням на церковні посади в Італії (т. зв. питання «*exequatur*»); юридичне становище релігійних громад і чернечих орденів; реорганізація управління церковним майном (передбачалося посилення ролі духовенства). Комісія працювала протягом усього 1925 р. 7 січня 1926 р. вона представила парламенту два проекти реформи. Проте, коли парламент був готовий почати їхнє обговорення, в пресі був опублікований лист Пія XI до кардинала П. Гаспаррі, в якому папа висловлював протест проти дій уряду, він фактично зажадав від нього укладення договору.

У 1926 р. почалися секретні переговори між Ватиканом і урядом Італії в особі його глави Беніто Муссоліні про ліквідацію «римського питання». Вони велися через Франческо Пачеллі (брата папи Пія XII) і завершилися 11 лютого 1929 р. підписанням Латеранських домовленостей.

Метою Латеранських домовленостей було усунення розбіжностей між Ватиканом та Італією, досягнення остаточного врегулювання взаємовідносин між обома сторонами, забезпечення папі абсолютної незалежності та остаточне і безповоротне вирішення римського питання.

Латеранські домовленості складаються з трьох частин – політичного договору, фінансової конвенції та конкордату.

Договір визнає католицизм «єдиною державною релігією» Італії (ст. 1); світський суверенітет Святого Престолу, включаючи міжнародні справи (ст. 2), передбачає формальне визнання за Ватиканом статусу суверенної території, керованої Святим Престолом, формально називаючи Ватикан – Містом Ватикан (*Citta del Vaticano*), межі якого визначаються планом, доданим до договору (ст. 3). Наступні статті договору передбачають адміністративно-технічні питання, встановлюють поняття ватиканського громадянства і визначають гарантії для громадян Ватикану. За статтею 12 «Італія визнає за святим престолом активне і пасивне право посольства, згідно з загальними правилами міжнародного права». Між Італією і Ватиканом встановлюються нормальні дипломатичні відносини [10].

Інші статті договору дають перелік нерухомоті, що визнається власністю папського престолу, передбачають звільнення чиновників Ватикану від податків, порядок транзиту через Італію у Ватикан, свободу і безпеку скликання конклавів, порядок покарання за злочини, вчинені у Ватикані, і т. п. Стаття 24 говорить, що папський престол «бажає залишатися і залишиться стороннім щодо радянського змагання іншими державами та конгресів, що скликатимуться на цей рахунок, якщо тільки сторони не звернуться з одночасним проханням щодо його мирної місії» [10]. Це зобов'язання Ватиканом ніколи не дотримувалося. У статті далі йдеться: «Місто Ватикан завжди і у всіх випадках буде розглядатися як територія нейтральна і недоторкана» [10].

Одночасно з договором було підписано фінансову конвенцію, яка передбачала виплату Італією Святому Престолу 750 млн лір у 5%-х цінних паперах (ст. 1); натомість Святий Престол відмовляється від фінансових претензій до Італії, що з'явилися унаслідок утворення італійської держави (ст. 2) [10]. Малося на увазі збройне захоплення території Папської держави військами Короля Сардинського Віктора Еммануїла Савойського у 1870 р. та проголошення Королівства Італія у 1871 р.

Підписаний тоді ж конкордат встановлював права католицької церкви Італії, визначав її становище в державі, права і привілеї духовенства, порядок призначення єпископів. Католицька церква зобов'язувалася молитися за благоденство італійського

короля (ст. 12), для єпископів вводився обов'язок присягати на вірність державі. Конкордат визначає права і привілеї Католицької Церкви в Італії, держава оголошує неробочими днями 10 церковних свят, а також неділі (ст. 11); єпископи зобов'язуються присягати на вірність Королю Італії, як главі держави (ст. 20) [10].

По конкордату у всіх школах вводилося релігійне виховання. Шлюб визнавався тільки церковний, держава зобов'язувалася протегувати католицьку релігію і церкву.

Папський нунцій у Німеччині Євген Пачеллі (папа ПійХІІ) у передмові до німецького тексту договору, виданому в 1929 р., писав, що після Латеранського договору церковне керівництво, визнане незалежним від всякої державної влади, зможе присвятити свої сили завданням світової церкви. Те, що у Ватикані є плани світового панування католицької церкви, - безсумнівно; але об'єктивні спостереження стверджують, що від Латеранських угод більше виграв фашистський режим Італії, а Ватикан ще більше пов'язав себе з долею цього режиму [11].

За допомогою Латеранських угод Беніто Муссоліні розраховував також зміцнити своє міжнародне становище, адже саме він вирішив шістдесятирічну суперечку між Італією і Ватиканом. Латеранські угоди поклали початок тісним відносинам між фашистською державою та Ватиканом не тільки в дипломатичній і адміністративній областях, а й у фінансовій.

Колишній лідер народної партії «пополяри» священник Стурцо так оцінює Латеранські угоди: «Пій ХІ ясно бачив, що прийшов час покінчити з усіма розбіжностями і що Муссоліні був людиною, здатною подолати всі перешкоди. З іншого боку, Муссоліні розумів всю вигоду, яку він і фашизм зможуть витягти з того факту, що саме він розв'язав римське питання. Щобільше, він відразу завоював симпатії майже всіх іноземних католиків» [11].

Латеранські угоди відкрили Апостольській державі дорогу до розширення дипломатичної діяльності, в небачених для історії масштабах католицизму. У період понтифікату Пія ХІ Апостольська держава підписала понад 45 конкордатів і міжнародних договорів, що свідчить про становлення Ватикану як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

Ватикан не має конституції у прямому розумінні. Натомість таку роль виконували конституційні акти міста-держави Ватикан від 7 червня 1929 р. та Апостольська конституція від 15 серпня 1967 р., якою передбачалась реформа римської курії. У листопаді 2000 р. папа обнародував новий Основний закон Ватикана що набрав чинності в лютому 2001 р. Цей закон фактично закріпив систему розподілу влади [15].

Уся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади міста-держави Ватикан належить Папі Римському.

Відповідно до Основного закону міста-держави Ватикан від 26 листопада 2000 р, законодавча влада в делегованій формі здійснюється Комісією з числа кардиналів, призначених Понтифіком на п'ятирічний термін. Виконавча влада в делегованій формі здійснюється також Головою вищезгаданої комісії, але за участю Генерального секретаря та його заступника. Голова комісії представляє місто-державу Ватикан, а представництво з питань адміністративної діяльності він може доручити Генеральному секретареві. Крім застосування відповідних законів та норм, виконання рішень та директив Голови комісії, Генеральний секретар наглядає за адміністративною роботою губернаторства, що є специфічним органом виконавчої влади, та координує діяльність директорів із підлеглими їм установами.

Судова влада здійснюється від імені Верховного понтифіка відповідними органами, створеними ним згідно з правовим державним регламентом.

Правова система Ватикану основана на канонічному праві, законодавстві самого Ватикану та Італії. Головними джерелами чинного у Ватикані права є: Кодекс Канонічного права й апостоличні постанови; закони, промульговані для Ватикану Верховним главою церкви або делеговані йому владою, а також постанови, прийняті компетентною владою [14].

Отже, в політичному та територіальному відношенні Ватикан переживав як часи піднесення, так і часи занепаду. Початком сучасної історії міста-держави Ватикан є підписання Латеранських домовленостей 11 лютого 1929 р., унаслідок чого утворилася нова формально незалежна політична одиниця, глава якої володіє світською та духовною владою, оскільки одночасно є сувереном держави та керівником церкви.

Список використаної літератури

1. Григулевич Й. Р. Папство: Століття XX / И. Р. Григулевич. - К., 1988. – 544 с.
2. Григулевич И. Р. Папство: Век XX / И. Р. Григулевич. - М., 1978. – 424 с.
3. Зонова Т. В. Дипломатия Ватикана в контексте эволюции европейской политической системы / Т. В. Зонова. - М. : РОССПЭН, 2000.
4. Папство в современном мире. – М., 1989. – 136 с.
5. Хоружий Г. Ватикан: історія і сучасність. / Григорій Хорижий. - Львів: Місіонер, 2007. – 280 с.
6. Шейнман М. М. Ватикан во второй мировой войне / М. М. Шейнман. - М., 1951. – 352 с.
7. Шейнман М. М. Краткие очерки истории папства / М.М. Шейнман. - М., 1952. – 192 с.
8. Шейнман М. М. Современный Ватикан / М. М. Шейнман. - М., 1955. – 183 с.
9. Шейнман М. М. Ватикан и католицизм в конце XIX - начале XX в. / М. М. Шейнман. - М., 1958. – 468 с.
10. <http://www.aloha.net/~mikesch/treaty.htm>.
11. <http://filegiver.com/free-download/sheynman-m-m-vatikan-mezhdu-dvumya-mirovymi-voynami-1948.djvu>
12. <http://www.sedmitza.ru/lib/text/441551/>
13. <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000072/index.shtml>
14. <http://vaticancity.cc/pravovaya-sistema-vatikana/obschaya-harakteristika-pravovoi-sistemy-vatikana.html>
15. <http://vaticanstate.ru/osnovnoj-zakon-gosudarstva-grad-a-vatikan-26-noyabrya-2000-goda/>

Стаття: надійшла до редакції 27.04.2015
прийнята до друку 01.07.2015

TO THE QUESTION ABOUT BACKGROUND OF THE VATICAN CITY STATE

S. Maritchak

*Ivan Franko Lviv National University
Universytetska Str., 1, 79000 Lviv, Ukraine
e-mail: lanamaritas@gmail.com*

History of Vatican City State, as the spiritual center of Catholics, features of the formation and development of the world's smallest state, activities and functioning of organs and symbiosis of temporal and spiritual power in the hands of the head of state - the Pope is

extremely topical issues of interest to more people - both believers and atheists. This article is dedicated to the creation of Vatican City State by the signature of the Lateran Pacts, which took place on February 11th, 1929, in the Popes' Room at the Lateran Palace. The Lateran Pacts aimed to settle once and for all what was known as the «Roman Question», regarding relations between the Vatican and the former Papal States that had become modern Italy. The significant event ended decades of vicissitudes of the Papacy and the Church in Italy, beginning a new period of the history of the Church and of the Italian People. The Lateran Pacts occupy a primary and unique position in the sphere of the relations with Governments and States maintained by the Holy See.

It was focused attention on the historical analysis of the prerequisites and consequences of the Lateran agreements. The Lateran Pacts was the birth of the independence of the Vatican as modern state. The state of the Vatican City became a sovereign state with the pope as its recognized leader. The papacy recognized the state of Italy with Rome as its capital. On the other hand, Italy recognized papal sovereignty over the Vatican City and also secured full independence for the pope. The status of the two states changed with each recognizing its territory and responsibilities.

It was paid attention separately on the content and meaning of three parts of the Lateran Pacts. The Lateran Pacts signed by Mussolini on 11 February 1929, had three parts, namely: a political treaty, which gave Vatican its own microstate; a financial convention, which gave Vatican compensations and a concordat, giving the Holy See privileges within Italy and stating regulations establishing the relations between the Catholic Church and Italian state.

It was determined also the issue of concentration absolute legislative, executive and judicial branches in the hands of the Pope.

Keywords: «Roman Question»; Lateran Pacts; Vatican City State (Stato della Città del Vaticano).